

Традиції українського „ринку влади“

Євгенія Петракова,

викладач кафедри політичної соціології і права
Одеської національної академії харчових технологій

Політичний ринок як засіб організації політичного життя суспільства найповніше проявляє себе в умовах демократії та лібералізму. Це особливо добре видно на прикладі розвитку України, політичне життя якої, незважаючи на тривалі періоди бездержавності й тоталітарного пригнічення, зберегло глибокі демократичні традиції. Починаючи з народного віча Київської Русі і до виборчих методів формування державної влади в козацько-гетьманській республіці, а потім і в УНР, спостерігаємо незмінну прихильність українського суспільства до принципів демократії, що обумовлюють формування тих чи інших елементів політичного ринку та певних політичних технологій.

Особливо прискорився процес маркетизації політичної сфери України від початку 90-х років XX століття – в умовах формування нового, демократичного суспільства. Новизна, складність і масштабність сучасної соціальної трансформації накладає відбиток на перебіг усіх політичних процесів, у тому числі й на політичний маркетинг, який багато в чому переживає період свого становлення і, як і вся наша демократична система, є ще вкрай недосконалим. Однак традиції нашого народу, особливості його менталітету й досить високий рівень політичної культури дозволяють будувати оптимістичні прогнози щодо перспектив розвитку в Україні методів і засобів політичного маркетингу.

Цивілізований політичний маркетинг як складова політичного життя суспільства може сформуватися тільки при певному рівні демократії, розвинутому парламентаризмові і сталій альтернативній виборчій системі. В демократичному суспільстві завжди існує альтернатива політичного вибору, а відтак створюються сприятливі умови для формування цивілізованого політичного ринку – ринку влади з пропозицією різних програм, ідей і кандидатів з урахуванням «попиту» – інтересів електорату, тобто народу, який є джерелом влади.

Однак теорія, принципи функціонування сучасного політичного ринку

в українському політичному менеджменті на загал ще залишаються „цариною незвіданою”, широким полем для політологічних досліджень [1 – 4]. Тим часом вченим-політологам є на що спертися, окрім досягнень західної науки. Маємо на увазі глибокі демократичні традиції українського народу. Та й існуючий нині в нашому суспільстві ідеологічний плюралізм дає вдячний матеріал для наукових узагальнень і вироблення практичних рекомендацій. Використання сучасних маркетингових технологій сприятиме впорядкуванню, легітимізації політичного життя, гармонізації відносин між владою і народом, підвищенню авторитету й ефективності діяльності владних структур, повнішому задоволенню інтересів і прагнень громадян, реальному забезпеченню їхніх прав, вдосконаленню демократичних інститутів держави.

Демократія і політичний маркетинг взаємозалежні та взаємообумовлені. Однак не можна не відзначити, що в умовах нинішнього перехідного періоду і наша демократія, і наш політичний ринок ще не досягли того рівня, який би задовольняв потреби суспільства. Але це не може бути підставою для песимістичного погляду на наше політичне майбуття. Зважмо: як багато впродовж віків робилося для того, щоб викоренити наші демократичні традиції, однак вони завжди зберігалися в пам'яті народній і так чи інакше сприяли процесові самоорганізації нашого суспільства уже в сучасну епоху.

Основи політичного ринку почали складатися ще в давні часи в міру формування влади як важливого соціально-політичного феномена, що визначало головні імперативи життя будь-якого цивілізованого суспільства. У різні епохи і в різних країнах він мав свої особливості. Якщо використовувати аналогію, то треба визнати, що в ранньому середньовіччі політичний ринок скоріш нагадував «натуральний обмін» чи «первісне нагромадження» влади, де широко використовувалися методи насильства й диктату. Так, у часи Київської Русі племена, що входили до її складу, змушені були разом з матеріальною даниною віддавати князеві й частину своєї свободи, одержуючи навзаєм обіцянку піклуватися про їхній захист від зовнішніх ворогів. Зрозуміло, що в середньовічній державі можливості політичного вибору в людей були вкрай обмежені.

З розвитком і ускладненням політичної сфери відбувається розширення й удосконалення політичного ринку. Спостерігається загальна закономірність: чим демократичнішим ставало суспільство, тим більше людей залучалося до процесу політичної купівлі-продажу, тим більша їх кількість брала участь у виборі політичних альтернатив і формуванні влади.

На наших теренах певні тенденції демократичного розвитку проявилися вже в період існування Київської Русі та Галицько-Волинського князівства. Демократичність тодішнього соціально-політичного і культурного життя викликала появу відповідних методів

формування суспільної думки, зміцнення суспільної моральності. Серед них почесне місце посідали «повчання» – твори морально-етичної проблематики, в яких висловлювалися судження про доцільність певних уявлень та норм поведінки. До нас дійшло, наприклад, «Повчання дітям» Володимира Мономаха. У ньому великий князь викладає не тільки моральні настанови, але й закликає нащадків берегти цілісність держави.

Звісно, не варто перебільшувати рівень середньовічної демократії в Київській Русі та сприймати приклади закликання князів на престол за допомогою віча і окремі спроби альтернативного впливу на суспільну думку вже як безпосередній прояв республіканізму. Однак ніяким чином не можна ігнорувати роль традиційного східнослов'янського демократичного фактора в політичному житті суспільства і формуванні методів впливу на суспільну думку.

Подальший історичний етап розвитку держави, політичного ринку був надзвичайно складним. Відбувався процес розпаду, поліцентризації і державної трансформації Київської Русі, що збігся з історичною трагедією нашого народу – татаро-монгольською навалою. Виникла загроза самому існуванню східних слов'ян та їх багатой культури. Проте найстрашнішого не відбулося. Народ, незважаючи на тяжкі історичні умови, вижив, зберіг свої звичаї і традиції.

Від середини XIV століття українські землі входять до складу Литовського князівства. Особливістю цього державного утворення було те, що його населення на 90 відсотків складалося із слов'ян. Тому тут спочатку переважали українські традиції, культура, мова і навіть православна релігія. Українці мали можливість розвивати свої демократичні традиції, більше того – впливати на політичний клімат всього Литовсько-Руського князівства. Так, звід законів «Руська правда» став основою для розробки Литовського статуту. Багато українських міст одержало європейський статус місцевого самоврядування – магдебурзьке право. У ті часи налагодилося досить тісне і плідне співробітництво українського народу з багатьма європейськими країнами. Українці прилучалися до цінностей західноєвропейської цивілізації, яка навіть тоді відзначалася певним рівнем розвитку демократії.

Надалі, коли утворилася Річ Посполита, становище українців різко ускладнилося. Національне, економічне, політичне та релігійне гноблення сприяло нагромадженню потенціалу соціального протесту, що, зрештою, призвело до пасіонарного викиду енергії українського народу в процесі його самоорганізації у вигляді масштабної революційної Національно-визвольної війни під керівництвом Богдана Хмельницького в середині XVII століття.

У ті роки характер політичного процесу різко змінився. Однак демократичні традиції збереглися й одержали подальший розвиток у наступний період, сприяючи формуванню національного політичного

ринку.

Казацько-гетьманську християнську республіку, що сформувалася в процесі Визвольної війни, багато дослідників вважають класичним результатом політичної самоорганізації українства [5].

Демократичні традиції державного устрою розвинулися й збагатилися в умовах козацько-гетьманської держави. Саме тоді утвердився, по суті, республіканський демократичний лад: реальною була рівноправність громадян-козаків, діяла козака рада, функціонували обрані органи влади – від гетьмана до старшини й отаманів, існував козачий «присуд» тощо.

Як і в часи Київської Русі, у якій функціонувало народне віче, козаки демократично обирали лідерів. Особа, що обиралося в козацький уряд, повинна було двічі відректися від пропонованої посади і погоджувалася лише на третю пропозицію – після важливих домовленостей, що прикривалися ритуальною сваркою і погрозами. А вся церемонія виборів закінчувалася покладанням старими козаками на голову обраного жмені землі. Цей символ означав, що обраний стає слугою громади, яка його обрала.

Ця соціополітична і психологічна схема побудови влади ґрунтувалася на особливостях української ментальності, національної психіки. У той же час говорити, що демократизм українського суспільства є лише наслідком психологічних факторів, як справедливо відзначає В. Бебик, було б неправильно. На формування ментальності впливають соціокультурні фактори. З урахуванням того, що в період існування козацької держави не склалися постійні соціальні структури, соціальним прошарком була притаманна «розмитість», а самосвідомість українців, в силу умов попереднього історичного розвитку, була малорозвиненою, можна стверджувати, що такі обставини не були сприятливими для формування національної абсолютистської влади [6].

Генеральний уряд, що складався з козачої старшини, був вищим ешеленом влади в республіці, повноваження якого поширювалися на всі землі України, підконтрольні Війську Запорозькому. Генеральний уряд був підзвітний органу державної влади, який можна вважати зразком українських демократичних інститутів – військовій раді, зборам усього війська. Скликали їх для вирішення найважливіших питань соціально-політичного життя, ведення війни, виборів гетьмана і складу генерального уряду. Поточне керування здійснювалося генеральним урядом у складі гетьмана та її найближчих помічників – членів ради генеральної старшини.

Гетьман був офіційним главою держави, наділявся широкими повноваженнями для здійснення політичних, військових, господарських, фінансових і судових функцій. Члени генеральної старшини виконували функції міністрів та керували конкретними сферами громадського життя. Місцеве управління здійснювалося полковими урядами, що обиралися

полковою радою. Ця рада мала велику вагу і при необхідності могла не тільки обмежити свавілля полковника, але й позбавити його влади. Сотенний уряд представляли сотник та його помічники. У містах правили виборні міські старшини, у селах – сільські отамани. У великих містах, що мали привілей на магдебурське право, влада належала магістратам.

Звертає на себе увагу той факт, що представники державної влади і місцевого самоврядування усіх рівнів були виборними і звітували перед своїми виборцями.

Таким чином, у період, що розглядається, продовжували розширюватися й зміцнюватися демократичні традиції українського народу, формувалися елементи політичного ринку влади. В «Історії запорозьких козаків» Д. Яворницький докладно описує порядок проведення військових, курінних і паланочних рад, що були вищими адміністративними, законодавчими і судовими органами [7]. Аналіз цього джерела показує, що, незважаючи на удавану стихійність виборів козацької старшини, існували команди «підричників», які могли сформувати думку козацької ради і забезпечити обрання певної особи на адміністративну посаду.

Особливо чітко простежується робота з організації суспільної думки, коли йшлося не про вибір військової старшини, а про інші питання, наприклад, походи проти ворогів. У цьому випадку козацька рада розділялася на два кола (дві партії): чернь і старшина, заможні козаки. Якщо чернь рішуче відмовлялася від пропозиції, то партія заможних з нею спочатку начебто погоджувалася. Однак у той же вечір починався процес, який можна назвати якщо й не політичним маркетингом, то, напевне, «політичним торгом» з використанням досить ефективних агітаційно-політичних технологій. Представники партії, що прогнала, оперативно проводили «антирекламну кампанію» проти прийнятого рішення. Робота велася індивідуально, по куренях. Посол країни, що просила козаків про допомогу, обіцяв винагороди. Козацька старшина, що клопотала про тем ж саме, починала умовляти козацьку раду погодитися на принагідні та вигідні умови, «щоб не піддатися загальній ганьбі й осміянню за відмову в похвальному підприємстві проти ворогів Христової віри». Якщо рада стояла на своєму, тоді кошовий отаман виходив з «кола», повідомляючи, що не бажає залишатися ватагом людей, які не дорожать військовою честю, козацькою славою та добрим ім'ям. Г. Почепцов справедливо бачить у цих перипетіях елементарні методи політичного торгу, «маркетинговий хід», відомий ще з античних часів [8].

Уся ця кампанія тривала доти, доки посол не приймав всі умови козаків та нагороджував їх, як правило, авансом у кілька тисяч золотих, котрі після прилюдного перерахування переходили до військової скарбниці.

Отже, приймалося рішення, протилежне попередньому.

Таким чином козацька старшина досягала своєї мети, застосовуючи

такі, якщо використовувати сучасну термінологію, стратегії паблік рилейшнз, як посилання на авторитет неформальних лідерів, розробку повідомлень з урахуванням схильності „електорату” до рішення «за» чи «проти», ритуальну театралізованість дії.

До професіоналів високого класу, що володіли талантом формувати суспільну думку на користь своєї ідеї, варто віднести Б. Хмельницького. Він, можна сказати, інтуїтивно використовував принципи і методи, властиві сучасній усній комунікації, які передбачають для підвищення сили впливу слова використання динамічного живого спілкування. Сучасні політтехнологи добре знають, що сприйняття яскравої промови в юрбі різко підвищує ефективність звернення, оскільки люди, що стоять пліч-о-пліч, приходять у збуджений стан, швидше солідаризуються з промовцем.

Як відомо, демократизм українства різко контрастував абсолютистській традиції Московської держави. Про це переконливо писав М. Грушевський: «Непорозуміння виникали на перших же порах, коли конституційні звички українського населення зіштовхувалися із самодержавними принципами Москви» [9]. Відомо, коли козацька старшина, поступившись вимозі московського уряду, складала присягу російському самодержцеві і забажала, щоб і він присягнув у відповідь, то одержала відмову. Бояри мотивували це тим, що російський цар-самодержець не зв'язує себе присягою з своїми підданцями. Така заява викликала в українців велике здивування, бо це ніяк не в'язалося в їхній уяві про демократичний характер міждержавних відносин.

Б. Хмельницький дуже швидко відчув протилежну політико-ментальну установку нового сюзерена і став шукати інших союзників, готувати нові геополітичні комбінації, внаслідок яких міг би розраховувати на підтримку в боротьбі і проти Польщі, і проти Росії. Однак планам великого гетьмана не судилося реалізуватися – 1657 року він помер.

У контексті історико-політологічного підходу до аналізу проблеми варто згадати про ще одну подію, що свідчить про високий рівень демократизму української політичної еліти. Мова про конституцію П. Орлика – «Пакти і Конституція прав і вільностей Запорозького Війська» (1710 рік). Вона виходила з визнання природних прав народу і проголошувала незалежність Війська Запорозького, соборність українських земель, передавала вищу законодавчу владу своєрідному парламентові – військовій козацькій раді. У Конституції чітко проглядалися положення про три гілки влади, що взаємно врівноважували одна одну, що є однією з найважливіших умов демократичного устрою суспільства.

Період Української революції 1917 – 1920 років, який став новою серйозною спробою відновити українську державність у її традиційних демократичних формах. Розмах національно-визвольної боротьби

українського народу дозволив вже в листопаді 1917 року проголосити Українську Народну Республіку, спочатку на автономних засадах, у складі єдиної Росії. Слід зазначити, що вже тоді у Третньому Універсалі Центральна Рада проголосила традиційні для українського народу демократичні принципи – свободи слова, преси, віросповідання, зборів, недоторканності особи. Було скасовано смертну кару.

Подальша зміна політичної обстановки – перемога більшовиків у Росії і їхня навала на українські землі значно посилила динамізм усіх соціально-політичних процесів. 22 січня 1918 року Центральна Рада видає Четвертий Універсал, у якому проголошує повну незалежність УНР. Відтак було створено державу, яка протягом чотирьох місяців свого існування використовувала парламентську форму правління. Навіть в останній день своєї діяльності Центральна Рада лишилася вірною принципам демократизму. Вона обрала першого президента УНР і затвердила Конституцію республіки – «Статут про державний устрій, права і волі УНР». Та історичні обставини склалися так, що цей документ не встиг стати чинним. Разом з тим, він є важливим історико-правовим актом, у якому викладено бачення тодішньої політичної еліти майбутнього українського державного устрою.

Конституція УНР основним принципом функціонування державних структур проголосила суто демократичний принцип розподілу влади на три гілки. Законодавча влада належала Всенародним Зборам, обраним шляхом голосування. Рада Міністрів визначалася вищим органом виконавчої влади. Вищою судовою владою повинний був бути Генеральний Суд, обраний Всенародними Зборами. Громадянам УНР гарантувалися всі демократичні свободи, а національним меншинам забезпечувалося право національної автономії. Вищим законодавчим органом, який тоді зароджувався, мали стати Національні Установчі Збори, що обиралися також демократичним шляхом – прямим і таємним голосуванням, з урахуванням принципу пропорційного представництва. Вищим виконавчим органом ставала Національна Рада, що мала обиратися Національними Зборами. Разом з тим, усі постанови, що відносилися до її компетенції, повинні були розглядатися і затверджуватися Всенародними Зборами УНР.

На основі проаналізованих фактів можна зробити висновок, що головним принципом формування тогочасної української державної системи виступав традиційний демократизм. Конституція передбачала створення парламентської республіки, адже Всенародні Збори мали бути провідником державної політики, їм належало, наприклад, право оголошувати вотум недовіри урядові й окремим міністрам.

Політологи А. Слюсаренко і М. Томенко, відзначаючи “всесилля парламенту”, вважають, що “юридичним нонсенсом була відсутність в основному законі УНР посади голови держави (президента) і глави уряду

(прем'єра)" [10]. Однак реальне політичне життя вносило свої корективи. На останньому засіданні Малої Ради Президентом України був обраний М. Грушевський. Незважаючи на істотні юридичні вади, положення Конституції УНР свідчать про дотримання принципів традиційного демократизму українського народу. Лідери тодішніх політичних сил виявили цілком європейський характер політичного мислення.

Процес державотворення в Наддніпрянщині надихнув західне українство використати сприятливі політичні умови (військова поразка і розвал Австро-Угорської імперії) на створення власної державності. І тут державотворення відбувалося цілком демократичним шляхом. Спочатку, 18 жовтня 1918 року, у Львові парламентарії, лідери політичних партій і церковних ієрархів Східної Галичини та Буковини ухвалили рішення про утворення Української Національної Ради – представницького органу. Крім того, було оголошено про намір об'єднати всі західноукраїнські землі в єдине ціле. Після досягнення згоди між усіма партіями регіону 9 листопада 1918 року було утворено уряд – Генеральний секретаріат на чолі з К. Левицьким. Незабаром було офіційно проголошено нову державу – Західно-Українську Народну Республіку (ЗУНР). Був схвалений Тимчасовий Основний Закон ЗУНР, що разом з пізнішими доповненнями визначив сутність і особливість нового державного ладу.

Прагнення до національної єдності українства обумовило вступ ЗУНР у правові відносини з УНР. 22 січня 1919 року в Києві був проголошений Акт злуки (об'єднання) двох українських держав, відповідно до якого ЗУНР гарантувалася повна автономія, зберігалися її органи влади з усіма їх повноваженнями. У перші місяці існування соборна УНР була конфедеративним утворенням. Остаточне рішення про характер державної структури відкладалося до Установчих Зборів, які так і не вдалося провести. Оцінюючи політичні засади ЗУНР, варто підкреслити, що вони, як і в УНР, відповідали основним принципам демократії.

Ретроспективний аналіз свідчить, що, в основному, всі українські політичні сили прагнули на основі демократичних принципів, узгоджених рішень створити цивілізовану державу, демократичне законодавче поле, яке стало б надійною основою для стабільного функціонування усіх форм і методів політичного ринку влади.

На жаль, процес, що розпочався в ті роки, на кілька десятиліть був перерваний втручаннями ззовні.

Проголошення 1991 року незалежності України відкрило широкі можливості для використання і примноження демократичних традицій державного облаштування. Проте в умовах докорінної соціально-політичної трансформації їх потенціал не був належно використаний. На думку багатьох аналітиків, в країні встановилася лише «напівдемократія».

Однак і досягнутого применшувати не слід. У наше політичне життя увійшли альтернативні вибори, яких тривалий час не знало українське

суспільство. Сформувалися три гілки влади – найважливіша ознака демократичного правління. Поступово формується політичний ринок влади, на якому використовуються з більшим чи меншим успіхом сучасні технології політичного маркетингу.

Однак усі ці позитивні процеси відбуваються не безболісно. Періодично виникає протистояння між законодавчою і виконавчою гілками влади. Час від часу нецивілізовано загострюються відносини з опозиційними силами. Поширилася корупція. Деякі політичні сили вдаються до «брудних» п'ярівських акцій та політичних технологій. Але якщо підходити з широких історико-філософських позицій, то всі ці явища можна віднести до симптомів хвороби зростання, обумовленими динамічними трансформаційними процесами, формуванням принципово нового соціально-політичного укладу.

Особливість полягає в тім, що політичний ринок у пострадянському просторі складався занадто швидко, часто методом спроб і помилок. На Заході, наприклад, секуляризація і маркетингізація проходили поступово, крок за кроком. Тривалий час паралельно продовжували існувати неринкові елементи, що заповнюють „простір” між керуючими і керованими. В Україні ж після краху старої системи влади політичний вакуум не міг бути заповнений ні традиціями, ні ритуалами, ні стереотипами свідомості та поведінки. Їх потрібно було відроджувати, а це справа не одного дня.

Та попри всі труднощі суспільство нагромаджує досвід проведення виборчих кампаній, цивілізованого формування органів державного управління і місцевого самоврядування. Усе це створює сприятливі умови для широкого використання в політичному житті маркетингових відносин, сучасних політичних технологій, використання конкретних соціологічних досліджень, методів публік рилейшнз. Так, під час виборів народних депутатів України та органів місцевого самоврядування, що відбулися в березні 2002 року, спостерігався, незважаючи на певні недоліки, не тільки вищий рівень їх організації, але й ширше використання виборчих технологій, запозичених у західних демократій: поліпшилося рекламування партій і політичних лідерів, різноманітнішими й ефективнішими стали комунікативні засоби, методи публік рилейшнз тощо. Український політичний ринок набрав цивілізованішого вигляду, що значно підвищило можливості електорату зробити вільний вибір.

Аналітики стверджують, що нині в Україні методи і форми політичного маркетингу використовуються вже досить широко. Однак застосовується й багато політичних технологій маніпулятивного характеру.

Новим тестуванням нашого суспільства на демократизм стануть президентські вибори 2004 року. Вони вимагатимуть від усіх політичних сил нових значних зусиль для подальшого формування цивілізованого політичного ринку, пошуку й використання нових, ефективніших методів

політичного маркетингу.

На всіх етапах історичного розвитку політичній культурі українського народу був притаманний демократизм. Ці традиції сприяють перебудові політичного життя, організації його згідно з сучасними стандартами демократії.

Література:

1. **Бєбик В. М.** Політологія: теорія, методологія, практика. – К., 1997. – 248 с.
2. **Полтораєк В. А.** Політичний маркетинг. – Дніпропетровськ, 2001. – 94 с.
3. **Рєбкало В., Бєбик В., Пойченко А.** Практична політологія. – К., 1998. – 137 с.
4. **Василенко С. Д.** Європейський вектор України в програмах її політичних партій // Актуальні проблеми політики. – Одеса: Астропринт, 1999. – Вип. 5. – С. 78 – 82.
5. **Василенко С. Д.** Українська геополітика часів Козацько-Гетманської держави. – Трибуна. – 2002. – № 3/4. – С. 34 – 36.
6. **Бєбик В. М.** Як стати популярним, перемогти на виборах і утриматись на політичному Олімпі. – К., 1993. – С. 5 – 27.
7. **Яворницький Д. І.** Історія запорозьких козаків: У 3-х томах. – Т. 1. – К., 1991. – С. 335 – 336.
8. **Почепцов Г.** Паблік рилейшнз для професіоналів. – К., 1999. – С. 35 – 37.
9. **Грушевський М.** Ілюстрована історія України. – К., 1997. – С. 318.
10. **Слюсаренко А. Г., Томенко М. В.** Історія української Конституції. – К., 1993. – 192 с.